

Котов М. В.,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

СМИСЛОТВОРЕННЯ І СМИСЛОВИРАЖЕННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАСТАНОВИ “КОМУНІКАТИВНА ОБІЗНАНІСТЬ” У МІЖКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються особливості функціонування систем смислотворення та смисловираження при реалізації настанови “КОМУНІКАТИВНА ОБІЗНАНІСТЬ” під час мовленнєвої адаптації дискурсивної особистості у міжкультурному дискурсі.

Ключові слова: полікультурна дискурсивна особистість, міжкультурний дискурс, смислотворення, смисловираження, динамічна модель значення.

В статье рассматриваются особенности функционирования систем смыслообразования и смысловыражения при реализации установки “КОМУНИКАТИВНАЯ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ” при речевой адаптации дискурсивной личности в межкультурном дискурсе.

Ключевые слова: поликультурная дискурсивная личность, межкультурный дискурс, смыслообразование, смысловыражение, динамическая модель значения.

The article discusses the specificity of functioning of meaning construction and meaning expression systems when realizing “COMMUNICATIVE AWARENESS” guideline while discursive personality’s speech adaptation within the framework of intercultural discourse.

Key words: polycultural discursive personality, intercultural discourse, meaning construction, meaning expression, dynamic model of meaning.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні особливостей функціонування систем смислотворення та смисловираження під час мовленнєвої адаптації дискурсивної особистості у міжкультурному дискурсі при спілкуванні представників англословних та неанглословних культур англійською мовою.

При дослідженні феномену міжкультурної комунікації та процесу адаптації дискурсивної особистості (ДО) при міжкультурному спілкуванні стає очевидним, що включення фактору “іншого” у протиставленні до “свого” та усього комплексу проблем, що із цим пов’язуються, вимагає розширення та переосмислення ряду факторів, характерних для міжкультурної комунікації, які наразі мають усталене тлумачення, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Коригування вимагає й традиційне для вітчизняної науки позиціонування культурно- (етно-)специфічних ознак як визначальних при міжкультурному спілкуванні: “... що може спостерігатись та аналізуватись у міжкультурному спілкуванні, так це різні комунікативні правила, стилі мовлення, патерни нарративу, коротше кажучи, реалізація різних комунікативних репертуарів. Але ж, насправді, реалізується не суто культура, а саме комунікативні репертуари” [2].

При цьому, в контексті міжкультурного спілкування між представниками неанглословних та англословних культур, яке відбувається англійською мовою, комунікативний репертуар зазнає змін не тільки в представників перших (неанглословних), а й у носіїв англійської мови, змушуючи обидві сторони вдаватись до певних тактик і стратегій, які сприяють успішності комунікації.

Варіативність комунікативного репертуару зумовлює необхідність акцентувати увагу на особливостях систем смислотворення та смисловираження як ключових складових комунікативної діяльності особистості.

Об’єктом дослідження виступають дискурсивні фрагменти діалогічної взаємодії представників англословних та неанглословних культур у контексті міжкультурної комунікації.

Предметом дослідження є особливості функціонування систем смислотворення та смисловираження під час реалізації настанови “КОМУНІКАТИВНА ОБІЗНАНІСТЬ” при мовленнєвій адаптації полікультурної дискурсивної особистості у ситуації міжкультурного спілкування між представниками англословних та неанглословних культур, яке відбувається англійською мовою.

Система смислотворення відповідає за (ре)конструкцію смислу в процесі комунікації. За І. Кечкешем, (ре)конструкція складається із двох підсистем “конструювання” (meaning construction) та “підказування” (meaning prompting) [5].

Ж. Фоконьє і М. Тернер влучно зазначають, що “...концептуальні системи об’ємні та відкриті, в той час лінгвістичні системи, якими б вражаючими вони не були, представляються відносно концептуальних систем досить вичерпними. Яким же чином мовні системи можуть використовуватись для втілення продуктів концептуальних систем, і як ці продукти можуть знаходити втілення у власне мові, зважаючи на різочу відмінність між системами у їх природі?” [3. с. 277]. І саме в підсистемі підказування, яка репрезентується граматичною формою слова, що знаходиться у синтагматичних відносинах із рядом інших слів, які, через активацію інференції чи імплікації, апелюючи до досвіду особистості, здатні “підказувати” релевантні смисли, можна знайти раціональне пояснення такого феномену [5].

Підсистема конструювання актуалізується на когнітивному рівні. Вона представлена типовою когнітивною операцією – концептуальним блендінгом. Як зазначає І. Кечкеш, “... блендінг відіграє важливу роль для бі- та полілінгва, явище, яке ще не було достатньо досліджене. Бі- та полілінгви мають спільну концептуальну базу (СКБ), яка оперує більш ніж одним мовним каналом” [7; 8] і далі, “... схеми блендінгу у СКБ базуються на знаннях, які отримані через два чи більше мовні канали” [5].

Система смисловиряження додає до вищезгаданого актуальний ситуативний контекст, в якому відбувається спілкування, і на якому зав'язана вибудова інтерсуб'єктивності. Загалом, система смисловиряження може бути описана динамічною моделлю значення [5]. Динамічна модель значення [6] демонструє, як різні сторони контексту і перспективи мовця і слухача пов'язуються і змагаються в процесі комунікації. Особистий контекст мовця, який закодовано у лексичних одиницях і оформлено у висловленні, продукується в актуальному ситуативному контексті. Результат цього процесу – висловлення, що має актуальне комунікативне значення (смысл).

З точки зору слухача, за І. Кечкешом, актуальне комунікативне значення (смысл) виражається таким чином. Особистий контекст мовця інтерналізується слухачем і змагається з його особистими контекстами. Актуальне комунікативне значення (смысл) виникає в результаті зіткнення особистого контексту мовця і особистого контексту слухача в актуальному ситуативному контексті. При комунікативному акті відбувається зіткнення старого з актуальним. Актуальне комунікативне значення (смысл) породжується внаслідок зіткнення закодованих в лексичних одиницях "старих", попередніх контекстів і актуального ситуативного контексту, в якому дане висловлення вживається [5].

У свою чергу, полікультурна дискурсивна особистість при міжкультурному спілкуванні для успішності комунікації повинна виконувати такі настанови (настанову в цьому випадку розуміємо як вказівку або пораду діяти певним чином [1]): а) толерантність до двозначностей (tolerance for ambiguity), б) гнучкість у поведінці (behavioural flexibility), в) комунікативна обізнаність (communicative awareness), г) навчання (knowledge discovery), д) повага до "іншого" (respect for otherness), е) емпатія (empathy) [9, с. 472]. У процесі реалізації вищезазначених настанов і відбуваються процеси смислотворення і смисловиряження.

У рамках статті зосередимось на особливостях функціонування систем смислотворення і смисловиряження при реалізації настанови "КОМУНІКАТИВНА ОБІЗНАНІСТЬ" (КО). Ця настанова заснована на мотивації до зміни комунікативних звичок, а відтак передбачає наявність здатності до розпізнавання релевантних патернів у комунікації, ідентифікацію характерних умов та правил, їх прийняття або відторгнення, модифікацію в залежності від актуальної ситуації спілкування.

Вдалому смислотворенню та смисловиряженню, а відтак і вибудові інтерсуб'єктивності в рамках реалізації настанови КО сприяють ряд факторів: 1) процеси стереотипізації, що виражаються в (а) ідентифікації – через розпізнавання завдяки стереотипам про "чуже"; (б) самоідентифікації – через протиставлення "свого" "чужому"); в) трансляції стереотипічних смислів на третю особу; 2) прозорість та доречність у застосуванні невербальних комунікативних компонентів (НВК) у поєднанні із вербальною складовою.

Розглядаючи процеси стереотипізації і фактори, які із цим пов'язані, важливо зважати на застереження. Як зазначають Г. Спенсер-Оаті та П. Франклін, "дійсно, дуже важко "розпакувати" культуру: 1) культурні інваріанти маніфестуються різними, але взаємопов'язаними способами; 2) із інваріантами пов'язані варіації; 3) культура асоціюється із безкінечною кількістю соціальних груп, які можуть відрізнитися за розміром та складністю структури; 4) одна і та ж людина може водночас бути членом різних культурних груп." [12, с. 46].

При "розпакуванні" відбувається своєрідна деконструкція культури. Знання переносяться у новий контекст, відтак можливий ризик хибної стереотипізації. Як зазначає з цього приводу П. Гінтон, "стереотипізація складається із трьох важливих компонентів: (1) група людей ідентифікується за особливою відзнакою, "ярликом", який спирається на будь-яку характерну рису, як, наприклад, національність; (2) набір додаткових характеристик, що приписується групі в цілому; (3) визначивши людину як члена певної групи, ми приписуємо йому (їй) додаткові характеристики, які ми асоціюємо із групою в цілому. Це може мати наслідками різноманітні проблеми, включаючи упередження та дискримінацію" [4].

Окрім проблематики, пов'язаної із процесами стереотипізації як такої, необхідно відзначити можливі труднощі, що супроводжують явища прояву надмірного есенціалізму та редукціонізму. З цього приводу Г. Спенсер-Оаті та П. Франклін зазначають таке: "... важливо запобігати надмірного есенціалізму та редукціонізму. Коли люди вдаються до есенціалістського підходу, вони вважають, що культурна група має певні "обов'язкові" ("essential") риси, які відрізняють одну групу від іншої. Це класичний випадок із категоріями, за яким всі члени певної категорії мають певні важливі визначальні риси. Для більшості соціальних категорій категоризація не працює таким чином, хоча, як би іронічно це не було, члени певних груп можуть намагатись ідентифікувати себе саме за таким принципом" [12, с. 47].

Категорії за Е. Рош [10] не мають чітких меж. Представники категорії можуть представлятись більш або менш прототипічними – носіями певного набору типових рис. При цьому "типовість" цих характерних рис визначається [11] ступенем їх "відміченості" ("salience"), завдяки чому процеси ідентифікації стають можливими:

1) *"That she was Russian went without saying. Only a Russian woman would have a plastic perhaps-bag dangling from her arm in readiness for the chance purchase that is the triumph of everyday life, even if most perhaps-bags were of string. Only a Russian would be so nosy as to stand close enough to check a man's arithmetic. And only a Russian would preface her interruption with one of those fastidious grunts, which in a man always reminded Landau of his father doing up his shoe laces, and in a woman, Harry, bed"* (Le Carre).

Ряд суджень, що представлено у вищенаведеному прикладі, безперечно, представляють собою стереотипні уявлення, конструктивна роль яких полягає в ідентифікації: комунікативний досвід англієця дозволяє йому зробити узагальнення про походження людини, базуючись на ряді ознак – *"a plastic perhaps-bag dangling from her arm"*, *"so nosy as to stand close enough to check a man's arithmetic"*, *"would preface her interruption with one of those fastidious grunts"* – по-перше, культурний феномен, який є лакунарним в англомовній культурі, *"авоська"*, який переданий англійською шляхом калькування, поєднанням у складне слово прислівника *"perhaps"* – *"можливо"* та іменника *"bag"* – сумка. Російський іменник *"авоська"*, утворений суфіксацією,

додаванням пестливого “-ка” до іменника “авось”, вже несе у собі сему “інструмент переносу чогось, сітка для переносу малих предметів, сумка”, така назва мотивована “надією на те, що з’явиться можливість раптово щось придбати”, викликана реаліями радянського дефіциту.

В англійській мові передача значення відбувається вже через складання основ прислівника та іменника на позначення “сумки” – “bag”. Якщо в російській мові завдяки блендінгу поєднуються компоненти значення “надія на щось” та “інструмент переносу”, в результаті отримуємо метафоризовану назву, в той час як в англійській мові в результаті блендінгу на перший план виходить сема, що позначає культурну приналежність.

Отже, функція стереотипу в цьому випадку полягає в ідентифікації культурної приналежності комуніканта та встановленні контакту, коли стереотип актуалізується, несе актуальний комунікативний смисл для комуніканта, з огляду на його попередній комунікативний досвід.

Реалізація настанов КО вимагає й усвідомлення “свого” відносно “чужого” – самоідентифікації, яка також можлива через порівняння стереотипічного уявлення про “своє” із стереотипами про “чуже”:

2) *“Says he loves the English. The English are the moral leaders of Europe, the secret steadiers, the unifiers of the great European ideal. Says the English understand the relationship between words and action whereas in Russia nobody believes in action any more, so words have become a substitute, all the way up to the top, a substitute for the truth that nobody wants to hear because they can’t change it, or they’ll lose their jobs if they change it, or maybe they simply don’t know how to change it. Says the Russians’ misfortune is that they long to be European but their destiny is to become American, and that the Americans have poisoned the world with materialistic logic. If my neighbour has a car, I must have two cars ...”* (Le Carre).

Порівнюються стереотипічні уявлення про англійців із стереотипами про росіян та американців. Англійці представлені позитивними стереотипами, що виражаються у лексемах та словосполученнях із позитивною конотацією: “*moral leaders of Europe, the secret steadiers, the unifiers of the great European ideal*” і т. д. Американці – негативними: “*have poisoned the world with materialistic logic*”. В останньому випадку саме дієслівна форма “*poisoned*” визначає негативну конотацію висловлення. Росіяни ж визначаються прагненням до європейськості, англійськості, але на практиці – маніфестацією американських цінностей. Ідентифікація відбувається за найбільш “відміченими” рисами найбільш прототипічних представників категорії. Відтак, чиниться вплив на комунікативний досвід, що може в подальшому визначати актуальний комунікативний смисл при інтерналізації особистого контексту.

Актуалізація КО у транслюванні смислів “на третю особу”, передбачає інтерналізацію актуального комунікативного смислу, що породжується при їх взаємодії, третім учасником комунікації – спостерігачем. Реалізація завдання вимагає від комунікантів вдаватись до найбільш відмічених, стереотипічних вчинків, які б носили однозначний характер, щоб при інтерналізації третім, завдяки його власному комунікативному досвіду, тлумачились однозначно:

3) *“... he spoke to her as he would to any woman who needed his basic counsel, such as where to find his hotel bedroom or what to tell her hubby when she got home. ‘Got it with you then, have you, dear?’ he asked, peering down at the perhaps-bag and smiling like a friend. – Yes.’ – ‘In there, is it?’ – ‘Yes.’ – ‘Then give me the whole bag normally.’ Landau said, talking her through her act. – ‘That’s the way. Now give me a friendly Russian kiss. The formal sort. Nice. You’ve brought me an official farewell gift on the last evening of the fair, you see. Something that will cement Anglo-Soviet relations and make me overweight on the flight home unless I dump it in the dustbin at the airport. Very normal transaction. I must have received half a dozen such gifts today already.’”* (Le Carre).

Знаючи, що за ними може вестись спостереження, англієць просить росіянку поводитись згідно зі стереотипним сценарієм “прощання”, що характерний, як вважає англієць, для слов’янської культури: “*a friendly Russian kiss*”. Його значення уточнюється атрибутивною неповною клаузою “*The formal sort*”, “*an official farewell gift*”, що довершується вже спрямованим безпосередньо на співрозмовницю доповненням “*make me overweight on the flight home unless I dump it in the dustbin at the airport*”, через бажання зменшити напругу. Стереотипне уявлення базується на комунікативному досвіді одного із комунікантів – англієця: “*Very normal transaction. I must have received half a dozen such gifts today already*”. Відтак, англієць упевнений, що “спостерігач”-росіянин вибудує актуальний ситуативний смисл, який необхідний комунікантам.

У контексті проблематики, що пов’язана із вибудовою спільного смислу, а відтак і активізації систем смислотворення та смисловираження, необхідно зазначити, що важливу роль відіграють у цьому випадку як етноспецифічні, так і універсальні невербальні комунікативні компоненти (НВК), зважаючи, звичайно ж, на стадію розвитку полікультурної дискурсивної особистості (ПДО).

Завдяки доречному застосуванню універсальних НВК у поєднанні із вербальною складовою вдається належним чином конструювати смисл у комунікативній ситуації:

4) *“Oh! No ... no!” The young woman rushed over. Her accent was American. “These four must be carried separately. On another cart, please”. The small Thai porters smiled at her. It was obvious they didn’t understand. “Yes ... yes,” one of them finally said, nodding. “You see ...” the slim beauty pointed to the cases in question. “These go ... there!” She indicated another porter walking by with an empty cart. <...> “You understand?”* (Rich: 3).

Один з учасників комунікації не розуміє англійської, себто знаходиться на етноцентричній стадії розвитку полікультурної дискурсивної особистості (ПДО). Значення “посмішка” вербалізується через дієслово “*to smile*”. І саме завдяки посмішці складається враження, що комунікант не розуміє англійської, що веде до інтенсифікації застосування невербальних комунікативних компонентів, які для співрозмовників-тайців повністю замінюють вербальну складову. Актуальний комунікативний смисл НВК, який відтворений американкою, адекватно інтерналізується та інтерпретується тайцями. Необхідно зазначити, що мета комунікації досягається завдяки універсальності невербальної складової.

Етноспецифічність НВК разом із недостатньою обізнаністю з одного боку може призводити до непорозуміння, неможливості вибудувати адекватний актуальний ситуативний смисл, але з іншого – незнання етноспецифічних комунікативних компонентів може слугувати індикатором до актуалізації настанови "НАВЧАННЯ", засвідчуючи іноземне походження співрозмовника:

5) "*Barley! Welcome to Barbary, my dear chap. For God's sake, man, don't shake hands with me across the threshold, we have enough troubles as it is! You look positively healthy,*" Alik Zapadny complained in alarm when they had time to examine each other." (Le Carre).

Незнання англійцем слов'янської прикмети, що не можна вітатися через поріг зумовлює негативну реакцію співрозмовника-росіянина: "... *we have enough troubles as it is!*". Таким чином відбувається заповнення лакуни (актуалізація настанови "НАВЧАННЯ"), що дозволить, спираючись на комунікативний досвід, вдало екстеріоризувати бажаний актуальний ситуативний смисл.

Отже, смислотворення та смисловираження при реалізації настанови "КОМУНІКАТИВНА ОБІЗНАНІСТЬ" спирається на вдале застосування та інтерпретацію як універсальних, так і етноспецифічних невербальних комунікативних компонентів. У випадку лакунарності відбувається актуалізація настанови "НАВЧАННЯ". Важливу роль також відіграють стереотипи, судження, що базуються на найбільш "відмічених" рисах прототипічних представників групи. Процеси смислотворення та смисловираження відтак залежать від самоідентифікації, яка здатна модифікувати особистий досвід, що в подальшому буде інтерналізуватися співрозмовниками й зумовить формування ситуативних смислів.

Перспективним, на наш погляд, видається визначення особливостей функціонування систем смислотворення та смисловираження при реалізації полікультурною дискурсивною особистістю інших настанов під час мовленнєвої адаптації у міжкультурному середовищі. Поряд із цим, на увагу заслуговують стратегії та тактики стереотипної комунікативної діяльності при симетричному та асиметричному спілкуванні в залежності від кола дискурсивного оточення.

Література:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Blommaert J. Different Approaches to Intercultural Communication: A Critical Survey / J. Blommaert. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.flw.ugent.be/cie/CIE/blommaert1.htm>
3. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books., 2002. – 440 p.
4. Hinton P. Stereotypes, Cognition and Culture / P. Hinton. – Hove : Psychology Press, 2000. – 208 p.
5. Kecskes I. Lexical Merging, Conceptual Blending and Cultural Crossing / I. Kecskes // Intercultural Pragmatics, 2004. – №1 (1) – P. 1-21.
6. Kecskes I. Situation-Bound Utterances in L1 and L2 / I. Kecskes. – Berlin/New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 228 p.
7. Kecskes I. The State of L1 Knowledge in Foreign Language Learners / I. Kecskes // WORD, 1998. – №49(3) – P. 321-340
8. Kecskes I., Papp T. Foreign Language and Mother Tongue / I. Kecskes, Papp T. – Mahwah : Lawrence Erlbaum., 2000. – 176 p.
9. Prechtel E. and Davidson-Lund A. Intercultural Competence and Assessment: Perspectives from the INCA Project / E. Prechtel, A. Davidson-Lund // Handbook of Intercultural Communication – Berlin : Mouton de Gruyter, 2007. – P. 467-490.
10. Rosch E. Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization – Hillsdale, NJ : LEA, 1978. – P.27-48.
11. Smith E. R. and Zárate M.A. Exemplar-based Model of Social Judgment. / E. R. Smith, M.A. Zárate // Psychological Review, 1992. – №99 – P. 3-21.
12. Spencer-Oatey H., Franklin P. Intercultural Interaction. A Multidisciplinary Approach to Intercultural Communication / H. Spencer-Oatey P. Franklin. – Houndmills : Palgrave Macmillan, 2009. – 384 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

13. Le Carre J. The Russia House [Електронний ресурс] / J. Le Carre. – Режим доступу : <http://tululu.ru/read8778/>
14. Maibaum R. From Russia with Love [Електронний ресурс] / R. Maibaum. – Режим доступу : www.universalexports.net/scripts/frwl.pdf
15. Rich M. Virginia Clay / M. Rich. – London : Sphere Books Ltd, 1983. – 317 p.